

Imperfektimuotojen *ti* ~ *si* -vaihteluun vaikuttavista tekijöistä¹

KLAUS LAALO

Verbit, joiden aktiivin imperfektissä esiintyy *ti* ~ *si* -vaihtelua eli vaihtelua *si*-variantin ja analogisen, presensin vastaaviin persoonamuotoihin tukeutuvan variantin välillä, voidaan jakaa neljään ryhmään:

1. kaksitavuiset *e*-vartalot;
2. kolmi- ja useampitavuiset *a*-, *ä*-vartalot;
3. ensi tavultaan kolmimoraiset *a*-, *ä*-vartaloiset kaksitavut;
4. ensi tavultaan kaksimoraiset *a*-, *ä*-vartaloiset kaksitavut.

Kaksitavuisista *a*-, *ä*-vartaloista jäävät *ti* ~ *si* -vaihtelun ulkopuolelle siis sellaiset, joiden ensi tavu on yksimorainen eli lyhyt avotavu. Nämä verbit ovat niin täysin analogisen *ti*-variantin kannalla, että jo varhainen kantasuomalainen preventiivi analogia on voinut vakiinnuttaa *ti*-variantin; ei nimittäin ole syytä ajatella analogian aina vasta jälkeinpäin korjaavan äänne-teenmuutosten pirstomaa morfologista järjestelmää (ks. esim. Anttila 1972: 98–100). On mahdollista, että dentaaliklusiilin liudennuttua tai mahdollisesti kehityttyä jo affrikaataksi mutta ei vielä sibilantiksi (Posti 1953: 54–55) on analogian tuella (Laalo 1988: 3, 30) päädytty selkeisiin muotoihin, kun foneettisesti varioivat ja fonemaattisesti kaksihakmotteiset tapaukset ovat saaneet morfologisesti tarkoituksenmukaisen tulkinnan.

Ensi tavultaan lyhyet *a*-, *ä*-vartaloiset kaksitavut ovat ilmeisesti edistäneet analogisen variantin leviämistä muihin verbiryhmiin, ainakin muihin ensi tavultaan vokaaliloppuisiin kaksitavuihin; hyvänä tukena analogisen variantin leviämiselle ensi tavultaan CVV-tyyppisiin verbeihin on varmasti ollut se, että *esti*-, *otti*-säilymätapausten lisäksi on ollut *piti*-, *veti*-tyyppinen malli.

Analogisen ja *si*-imperfektin välisen vaihtelun kuvaamisessa ja selittämisessä on tärkeä merkitys niillä tekijöillä, jotka vaikuttavat varianttien esiin-

¹ Artikkelin pohjautuu Helsingin yliopistossa 22. huhtikuuta 1988 pidettyyn väitöksen-alkajaisitelmään.

tymiseen. Näitä tekijöitä on hyvinkin erityyppisiä, sellaisista funktionaalista tekijöistä kuin verbivartalon koheesion säilyttämistendenssi ja homonymian välttämistendenssi aina puhtaasti äänteelliseen dissimilaatiotendenssiin.

Tärkeimpiä näistä tekijöistä on pyrkimys verbivartalon koheesion säilyttämiseen. Verbivartalon pituus vaikuttaa siihen, kumpi imperfektivarianteista on vartalokoheesion kannalta parempi. Kaikkein vankimman analogisen variantin kannalla ovat vartaloltaan lyhimmät potentiaalisesti vaihteluun osallistuvat verbit eli ensi tavultaan yksimoraiset kaksitavut.¹⁾ Niissä analoginen variantti onkin tarpeen, jotta yhteys paradigman muihin muotoihin säilyisi; näissä muissa muodoissahan on joko *t* tai sen heikon asteen vastine, ja verbien *itää*, *kytee*, *vetää* jne. sellaisilla hypoteettisilla imperfekteillä kuin **isi*, **kysi* jne. olisi paradigman muiden muotojen kanssa yhteistä vartaloa pelkän lyhyen alkutavun verran.

Analoginen variantti on siis eduksi verbivartalon koheesiolle sikäli, että imperfektimuodot ovat äänteellisesti lähellä paradigman muita muotoja; tämä on tärkeää etenkin vartaloltaan lyhyissä verbeissä. Sen sijaan *si*-variantin etuna on imperfektin eri persoonamuotojen keskinäinen samankaltaisuus eli imperfektin sisäinen koheesio. Taivutuksen selkeyden kannalta *si*-imperfekti on eduksi niissä verbeissä, joissa imperfektin tunnusta edeltävä tavu päättyy resonanttikonsonanttiin, sillä astevaihtelun takia joutuvat analogisen imperfektin 1. ja 2. persoonan muodot äänteellisesti varsin kauas 3. persoonan *t*:llisistä muodoista — analoginen taivutushan on tyyppiä *kierrin* : *kierrit* : *kierti*, *käännin* : *käännit* : *käänti*, *puhallin* : *puhallit* : *puhalti* jne. Sitä paitsi sellaiset *si*-aineksiset muodot kuin *kiersin*, *käänsin* ja *puhalsin* hahmottunevat selkeämmin imperfekteiksi kuin vastaavat analogiset muodot. Muita

¹⁾ Vain verbissä *potea* esiintyy — tai oikeastaan: on esiintynyt — *si*-imperfektiä suomen kaakkoismurteissa ja eräissä savolaismurteissa. Tällainen muista samantyyppisistä verbeistä poikkeava edustus selittyy käsitykseni mukaan osaltaan *potea*-verbin erikoisasemasta ensi tavultaan lyhyiden kaksitavujen ryhmässä: *potea* on niistä ainoa, jossa esiintyy konsonanttivartaloisuutta, ja taivutus *pota* : *ponnut* : *posi* rinnastuu supistumaverbien taivutukseen *lumota* : *lumonnut* : *lumosi*. Mutta tämä seikka ei riitä koko selitykseksi. Mauno Koski (1979: 23) on mielestäni oikeassa siinä, että *posi*-imperfektiä selitettäessä kannattaa ottaa huomioon synonyymisen *läsiä*-verbin vaikutus. Terho Itkosen huomautuksen mukaan kyse on reliktilistä: taajaan esiintyvät sanat pystyvät tunnetusti parhaiten uhmaamaan analogisia tasoituksia, ja *potea* on entisissä oloissa ollut taajakäyttöinen; Itkonen on huomauttanut myös siitä, että *posi*-imperfektiä tavataan sellaisissakin savolaismurteissa, joille *läsiä* on vieras. Vielä kannattaa mainita Eila Lohen (1965: 11) esittämä näkökohta: *si*-imperfektiä on savolaismurteissa voinut tukea se, että diftongin redusoituessa *poin*-imperfekti on lähentynyt preesensia *poen*, ja *posin* olisi selvyytensä ansiosta ollut tarkoituksenmukainen. Vaikka *läsiä* siis ei yksin selitä koko *posi*-imperfektiä, se on ainakin tukenut tätä; *läsiä*-verbin vaikutukseen viittaavat myös kaakkoismurteissa esiintyvät preesensin yksikön 3. persoonan *possii*-muodot.

verbejä yleisemmin ovatkin *si*-imperfektin kannalla kolmitavut ja kaksitavuista ne, joiden ensi tavu on kolmimorainen eli konsonanttiloppuinen ja vokaaliainekseltaan pitkä. Näissä kahdessa verbiryhmässä vartalon vaihtelun osa jää riittävän pitkäksi myös *si*-imperfektin yhteydessä.

Eniten horjuntaa imperfektivarianttien välillä on sellaisissa kaksitavuissa, joiden ensi tavu on kaksimorainen eli joko tyyppiä (C)VC tai tyyppiä CVV; näissä verbeissä näyttävät pääsevän jokseenkin tasapainoon kaksi erisuuntaista verbivartalon koheesioon liittyvää tendenssiä. Toisaalta *ti*-imperfekti ei ole verbivartalon koheesioon kannalta välttämätön, sillä ensi tavu ei ole aivan lyhyt. Toisaalta heikon asteen *nn-*, *ll-* ja *rr-*yhtymien välttäminen koskee vain niitä, joiden ensi tavu on konsonanttiloppuinen — tällaiset verbit ovatkin varsin yleisesti *si*-imperfektin kannalla: *lensi*, *mursi*, *tunsi*. Näihin verbeihin kuuluu vain yksi ensi tavultaan vokaalialkuinen ja siten muita lyhyempi, nimittäin *yltää*; tämän verbin 3. persoonassa mainitut kaksi vartalon koheesioon liittyvää tendenssiä vaikuttavat yleiskielessä suunnilleen yhtä voimakkaasti, joten *ylti* ja *ylsi* ovat lähes tasaveroiset variantit.

Pyrkimys verbivartalon koheesioon vaikuttaa siis voimakkaasti toisaalta ensi tavultaan lyhyiden kaksitavujen edustukseen, joka on lähes poikkeuksetta *ti*, toisaalta kolmitavujen edustukseen, joka on yleensä *si*. Varsinkin ensi tavultaan kaksimoraisissa kaksitavuissa imperfektivarianttien esiintymiseen vaikuttavat myös muut tekijät, kuten homonymian välttämistendenssi ja dissimilaatiotendenssi.

Homonymian välttämistendenssin vaikutus ilmenee siten, että sellaisissa verbeissä kuin *kyntää* ja *noutaa* on analoginen imperfekti joko yksinomainen tai *si*-imperfektiä yleisempi siksi, että vältetään äänteellinen yhteenlankeaminen toisten verbien kanssa; *kynti* on yksiselitteisesti *kyntää*-verbin muoto, kun taas *kynsi* on myös *kynsiä*-verbin muoto; vastaavasti *nouti* on yksiselitteinen, mutta *nousi* on myös *nousta*-verbin muoto. Normaalisti kuitenkin kontekstin antama tuki riittää oikeaan tulkintaan pääsemiseksi. Homonymian välttämistendenssissä ei siten ole kyse suoranaisestä kaksitulkintaisuuden välttämistarpeesta, vaan pikemminkin siitä, että kahdesta mahdollisesta variantista vakiintuu käyttöön se, joka on edes jonkin verran toista tarkoituksenmukaisempi tai käyttökelpoisempi; kyseessä on siis lähinnä pyrkimys redundanssin lisäämiseen.

Dissimilaatiotendenssiä esiintyy monissa *s-* ja *t-*alkuisissa kaksitavuissa: *ti*-imperfekti on etusijalla *s-*alkuisissa verbeissä ja *si*-imperfekti *t-*alkuisissa verbeissä. Esimerkiksi verbin *tietää* selvästi vallitseva imperfektivariantti on *tiesi*, kun taas *sietää*-verbin imperfektissä vallitsee *ti*-variantti. Muita esimerkkejä: *taisi* mutta *sorti*, *souti*, *syyti* ja *sääti*.

Imperfektivarianttien esiintymiseen vaikuttavat edelleen sanan kokonais-

hahmo ja esiintymisfrekvenssi. Kokonaishahmon vaikutus ilmenee esimerkiksi *joutaa*-verbissä, joka on äänteellisesti lähellä verbejä *noutaa* ja *soutaa*. Verbin *noutaa* *ti*-imperfektiä tukee ennen muuta pyrkimys homonymian välttämiseen, *soutaa*-verbin *ti*-imperfektiä taas dissimilaatiotendenssi; *jouti*-variantin suosimiseen *jousi*-variantin kustannuksella on ainakin osaselityksenä äänteellisesti läheisten *nouti*- ja *souti*-imperfektien vaikutus.

Esiintymisfrekvenssi vaikuttaa ensi tavultaan kaksimoraisten verbien imperfektin edustukseen silloin, kun edellä käsitellyt neljä tekijää eivät pääse vaikuttamaan. Siten *huutaa*, *löytää* ja *pyytää* ovat yleisinä verbeinä *si*-variantin kannalla, kun taas esimerkiksi *häättää* ja *jäytää* ovat harvinaisina verbeinä *ti*-variantin kannalla. Mutta jos aiemmin mainitut neljä tärkeintä tekijää pääsevät vaikuttamaan, ne ratkaisevat edustuksen. Siten *pitää* ja *vetää* ovat vartalonsa rakenteen takia täysin *ti*-imperfektin kannalla yleisyydestään huolimatta; sen sijaan kolmitavuiset verbit ovat yleensä *si*-imperfektin kannalla riippumatta siitä, mikä on kunkin verbin esiintymisfrekvenssi. Dissimilaatiotendenssi taas aiheuttaa sen, että ensi tavultaan kaksimoraisista kaksitavuisista *t*-alkuiset suosivat *si*-imperfektiä ja *s*-alkuiset *ti*-imperfektiä niin ikään frekvenssistään riippumatta.

Imperfektivarianttien suhteet ovat tasaveroisimmat silloin, kun eri tekijät tukevat suunnilleen yhtä vahvasti kumpikin omaa varianttiaan – tällaisissa tapauksissa näyttää siltä, kuin olisi kyseessä vapaa vaihtelu. Hyviä esimerkkejä ovat *siinti* ~ *siinsi* -tyyppiset vaihtelutapaukset. Niissä ilmenee toisaalta se, että pyrkimys imperfektin eri persoonamuotojen väliseen koheesioon tukee *si*-imperfektiä ensi tavultaan konsonanttiloppuisissa kaksitavuisissa (kuten kolmitavuisissakin); astevaihteluhan rikkoisi *ti*-imperfektin äänteellisen yhtenäisyyden. Kun toisaalta *s*-alkuiset kaksitavut (kuten *sietää* ja *sortaa*) ovat yleensä analogisen imperfektin kannalla, niin sellaiset vaihtelutapaukset kuin *siinti* ~ *siinsi* ja *suolti* ~ *suolsi* selittyvät kahdentyyppisten analogiasuhteiden väliseksi kilpailuksi: ensi tavun konsonanttiloppuisuus tukee *si*-imperfektiä, vartalon *s*-alkuisuus puolestaan *ti*-imperfektiä.

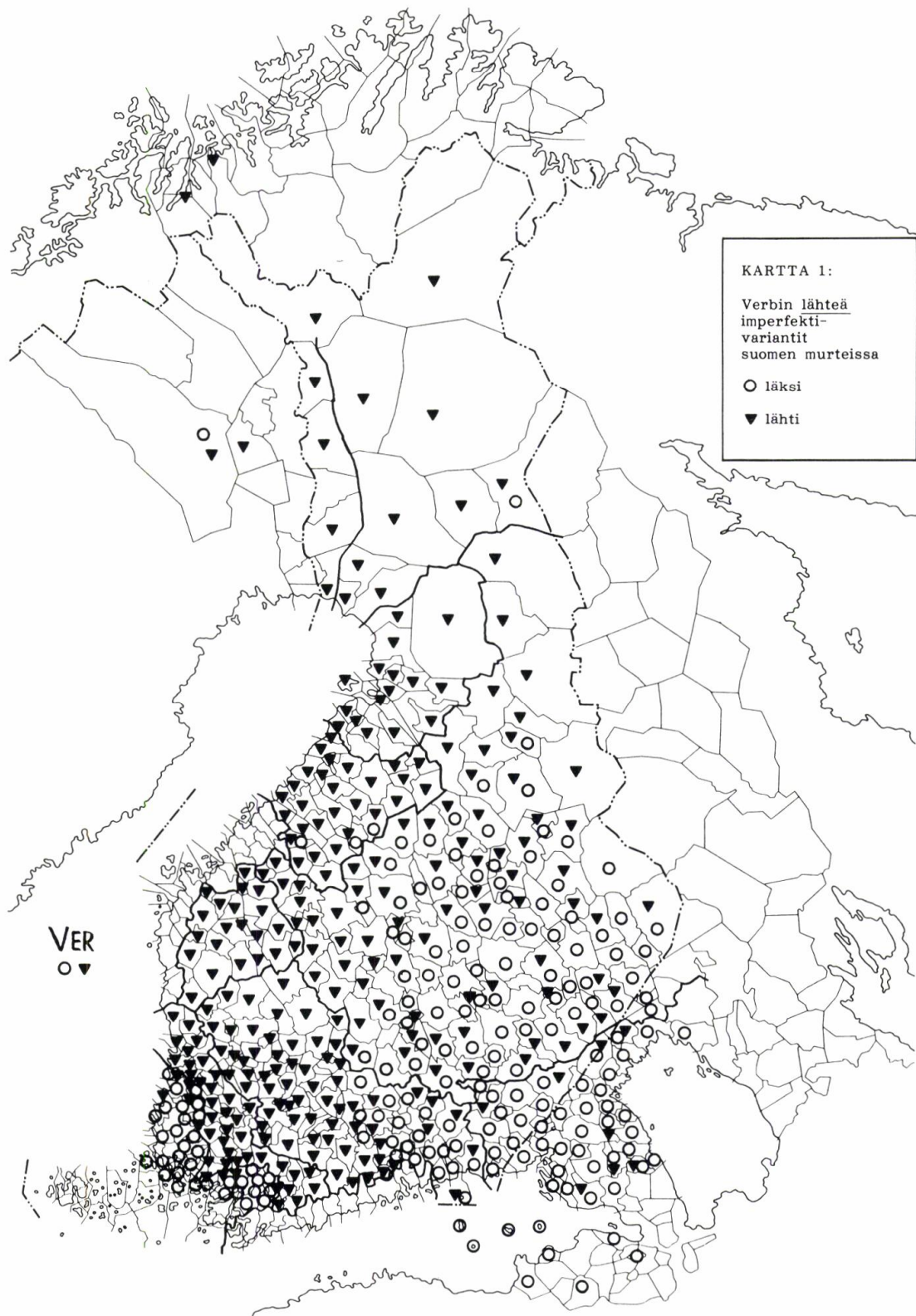
Tällaisia verbejä, joissa variantit ovat lähes tasaveroisia, on kuitenkin vain vähän. Yleensä toinen varianteista on vakiintunut vallitsevaksi – kumpi varianteista, ja kuinka vallitsevaksi, se vaihtelee kielimuodosta ja verbistä toiseen. Imperfektivarianttien suhteet ovat itämerensuomalaisissa kielimuodoissa kehittyneet hyvinkin erilaisiin suuntiin, ja eräissä kielimuodoissa jompikumpi varianteista on päässyt selvään valta-asemaan. Tällainen päävariantti ei kuitenkaan ole pystynyt täysin syrjäyttämään toista varianttia, sillä kummallakin variantilla on kiinnekohtansa verbintaivutuksessa: *si*-imperfektin tukikohtina ovat mm. suurtaajuiset *tunsi* ja *tiesi*, analogisen imperfektin tukikohtina taas ensi tavultaan lyhyet kaksitavut, esimerkiksi *itää* : *iti* ja *kutea*

: *kuti*; lisäksi *si*-imperfektiä tukevat supistumaverbit ja analogista imperfektiä sellaiset säilymätapaukset kuin *esti* ja *otti*.

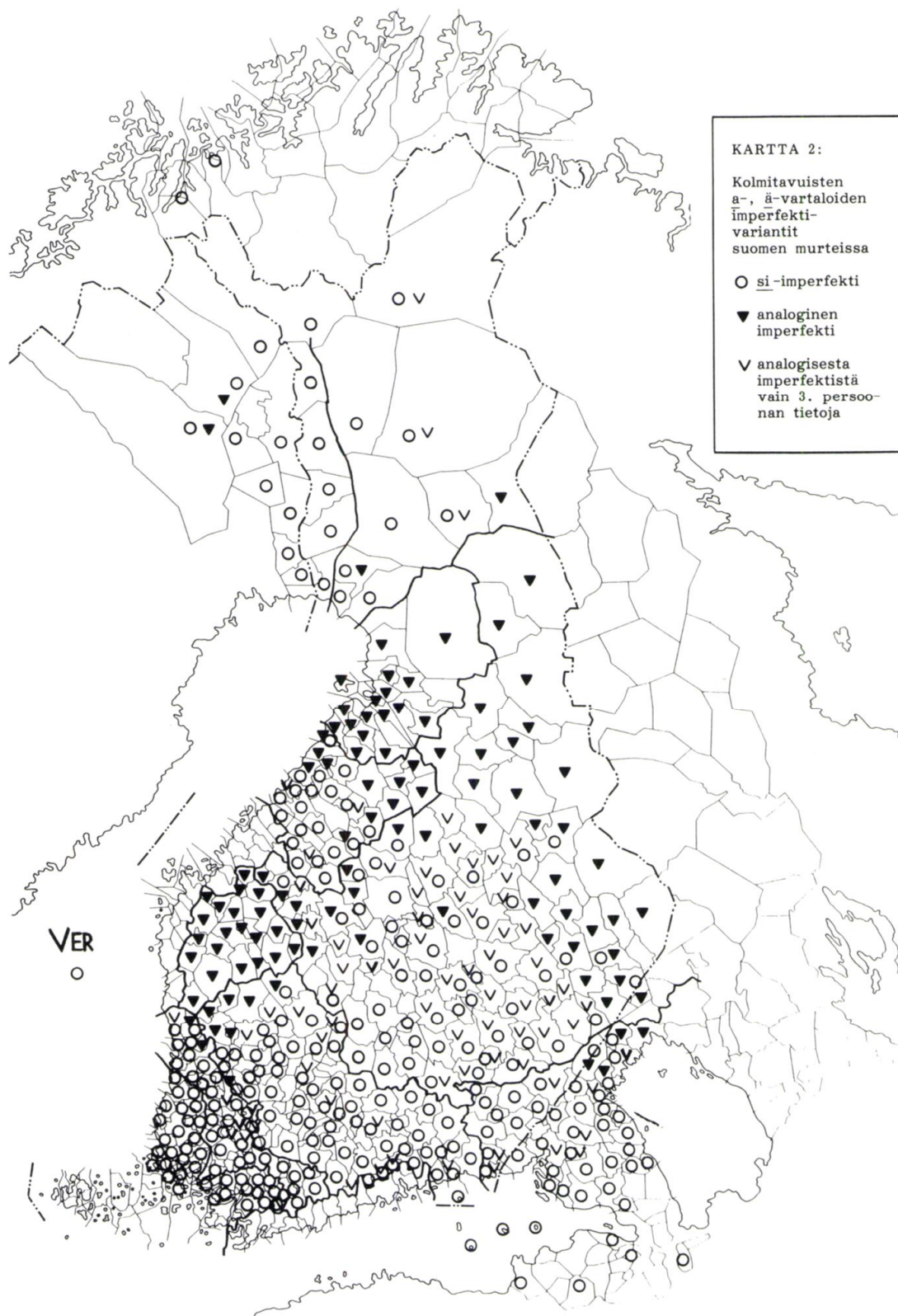
Suomen eri murteiden välillä on suuria eroja siinä, kumpi imperfektivarianteista vallitsee missäkin verbiryhmässä. Selvimmin *si*-imperfektin kannalla ovat lounaismurteet ja kaakkoiset murteet eli itse kaakkoismurteiden lisäksi eteläiset savolaismurteet ja kaakkoishämäläiset murteet. Tämä näkyy mm. *lähteä*-verbin imperfektivarianttien levikistä, jota kuvaa kartta 1. Varianttia *läksi* tavataan lounais- ja kaakkoismurteiden lisäksi sekä savolaismurteissa että kaakkoishämäläisissä murteissa; läntisissä ja pohjoisissa savolaismurteissa vallitsee kuitenkin *lähti*.

Vahvimmin analogisen imperfektin kannalla ovat ne murteet, joissa esiintyy analogista varianttia sellaisissakin verbiryhmissä, jotka yleensä ovat *si*-variantin kannalla; tällaisia verbiryhmiä ovat esimerkiksi kolmitavuiset *a*-, *ä*-vartalot, joiden imperfektivarianttien levikkiä kuvaa kartta 2; varianttien suhteet ovat suunnilleen samat myös sellaisissa kaksitavuissa, joiden ensi tavu on kolmimorainen eli konsonanttiloppuinen ja vokaaliainekseltaan pitkä. Analogisen variantin kannalla ovat selvimmin Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaa sekä pohjoisimmat ja itäisimmät savolaismurteet; näissä murteissa analogista varianttia esiintyy myös muissa kuin 3. persoonassa. Vankinta analogisen imperfektin aluetta on Etelä-Pohjanmaa, missä jopa *tuntea*-verbin taivutus on *tunti* : *tunnin*. Muissa paitsi edellä mainituissa murteissa analogista imperfektiä tavataan lähinnä 3. persoonassa; esimerkiksi Pihtiputaalla *ti*-variantti on 3. persoonassa yksinomainen, mutta useissa murteissa se on rinnakkaisvariantti, jonka asema vaihtelee vallitsevasta harvinaiseen. Analoginen imperfekti on siis levinnyt vain 3. persoonan *ti*-imperfektinä varsin laajalle, mutta 1. ja 2. persoonassa *si* on säilynyt paremmin. — Varianttien suhteita suomen murteissa käsitellen tarkemmin väitöskirjassani (Laalo 1988: 50–185).

Sellainen imperfektivariantti, joka esiintyy päävarianttina osassa itämerensuomalaisista kielialueista, sopii usein siihen imperfektin kokonaishahmoon, joka on samalla alueella valta-asemassa. Esimerkiksi lounaismurteiden imperfektimuodoissa, joista diftongin *i* on kadonnut, tavataan taivutuksen selventäjänä yleisesti *si*-ainesta (kuten muodoissa *nukkusin* ja *sanosin*); myös *ti* ~ *si* -vaihtelun alaisten verbien päävariantti on lounaismurteissa *si*. Preesensin analogiaan tukeutuva variantti taas vallitsee karjalan kielessä, missä analoginen imperfekti on levinnyt myös supistumaverbeihin; karjalassa myös *ti* ~ *si* -vaihtelun päävariantti on analoginen, ja *si*-varianttia tavataan vain muutamissa verbeissä, nimittäin verbeissä *lähteä*, *tietää* ja *tuntea*. Vallitsevan imperfektivariantin rinnalla tavataan siten yleensä joissain verbeissä myös toista varianttia; esiintyy siis jatkuvasti kilpailua imperfektin

Imperfektimuotojen *ti ~ si* -vaihteluun vaikuttavista tekijöistä

kahden kokonaishahmon välillä, sillä kummallakin variantilla on kiinnekeh-
tansa kielen järjestelmässä. Näiden kiinnekohtien avulla *ti* ~ *si* -vaihtelu on
pystynyt säilymään tasoittumiselta imperfektimuodoissa, vaikka se melkein
kaikissa muissa muotoryhmissä¹⁾ on tasoittunut.

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1972: An introduction to historical and comparative linguistics.
New York.
KOSKI, MAUNO 1979: Nykysuomen assibilaatio. — Virittäjä 83: 1. Hki.
LAALO, KLAUS 1988: Imperfektimuotojen *ti* ~ *si* -vaihtelu suomen kielessä. Suoma-
laisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 483. Mänttä.
LOHI, EILA 1965: Suomen kielen *potea*-sanasta. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston
suomen kielen laitos.
POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. — FUF XXXI.

The *ti* ~ *si* alternation in the imperfect forms in Finnish

KLAUS LAALO

The *ti* ~ *si* alternation in the imperfect forms is maintained by a net of analogy relations, which are based on such factors as paradigm cohesion, tendency to avoid homonymy, dissimilation tendency, etc. Owing to paradigm cohesion, the analogical *ti* prevails in disyllabic verbs if the first syllable ends in a short vowel: all other forms have *t*, and the short first syllable alone would not be enough to associate the imperfect forms with the rest of the paradigm. The analogical *ti* has spread from these verbs with a CV-type first syllable to verbs with a CVV-type first syllable, especially if the tendency to avoid homonymy or the dissimilation tendency (cf. *sieti* 'endured' but *tiesi* 'knew') has supported the analogical imperfect ending in *ti*.

Disyllabics with a CVV-type first syllable have the richest alternation. The distribution of the variants in verbs with three syllables or with two syllables and a maximally long (C)VVC-type first syllable is more uniform: in Standard Finnish and in many dialects the imperfect forms have *si*, e.g. *uskalsin* 'I dared' : *uskalsi* 'he dared', *piirsin* 'I drew' : *piirsi* 'he drew', *käänsin* 'I turned' : *käänsi* 'he turned'; the analogical type *uskallin* : *uskalti*, *piirrin* : *piirti* prevails in some dialects; in some dialects the forms are in a complementary distribution, because the analogical *ti* has reached only the third person forms (*käänsin* : *käänti*, *uskalsin* : *uskalti*). After a sonorant consonant *si* is more favorable for paradigm cohesion, because in the first and second

¹⁾ Muissa muotoryhmissä vaihtelua tavataan vain relikteissä, esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan murteessa aktiivin 2. partisiipissa: "mennyet om mennysiä, ei niitä trenkää muistella".

Imperfektimuotojen *ti* ~ *si* -vaihteluun vaikuttavista tekijöistä

person *ti* undergoes consonant gradation of the type *lt* : *ll*, *rt* : *rr*, *nt* : *nn*.

In the competition between the variants neither *ti* nor *si* has totally superseded the other in any Baltic-Finnic language, but the distribution of the

variants is very different in the various languages. The Finnish dialects are examined in detail in Laalo 1988: 50–185, and the other Baltic-Finnic languages are also briefly dealt with there.